

Pomen prostih asociacij za razvoj psihoanalize: 'Einfall' kot del freudovske epistemologije in dvoumnost zlatega pravila

The meaning of free association for the development of psychoanalysis: 'Einfall' as a part of Freudian epistemology and the ambiguity of the golden rule

POVZETEK

Jedro razvoja psihoanalize predstavljajo proste asociacije in navkljub temu je malo znanega, kakšno dvoumnost spremlja to zlato pravilo psihoanalize. Obravnavali bomo pravilo in metodo prostih asociacij, njen pomen za psihoanalizo, razvoj skozi začetne tekste iz obdobja formiranja temeljnih konceptov psihoanalize ter prikaz primerov pravila v različnih Freudovih delih. Z analizo razlike med prostimi asociacijami in 'Einfall' želimo pokazati, da je slednje ključni element freudovske epistemologije in da predstavlja 'Einfall' za razliko od 'Assoziation' bistven del psihoanalize.

Preko eksplikacije naključnih in simptomatskih dejanj, zdrsov in zarekov želimo pokazati njihovo povezavo s prostimi asociacijami kot metodo ozaveščanja in analize potlačene vsebine, kjer opišemo tudi mehanizme potlačitve, zanikanja in nezavedno. Pri pojmovanju in obravnavi prostih asociacij v psihoanalizi je prisotna dvoumnost, ki je zaradi nedoslednega koncipiranja in dojemanja nemške zveze *freier Einfall* tudi zbrisala razliko med njima.

KLJUČNE BESEDE

Metoda prostih asociacij, freier Einfall, Freud, nezavedno, odpor, psihoanaliza, potlačitev, zanikanje.

SHORT ABSTRACT

Although free association represents the core of psychoanalysis little is known about the ambiguity that accompanies this golden rule. The focus of this article is on its meaning for psychoanalysis, its development from the first writings during the period

of formation of the fundamental concepts of psychoanalysis, and on the presentation of examples of the rule in various of Freud's works. Through the explication of coincidental and symptomatic acts, and slips in oral and written contexts, we examine their connection to free association as a method of making the unconscious conscious, and as a method in the analysis of the suppressed content, where the mechanisms of suppression, denial, and the unconscious are also mentioned.

Due to the inconsistent conceptualization and perception of the German phrase 'freier Einfall', there is an ambiguity in the conception and treatment of free association in psychoanalysis, which led to blurring the difference between the two expressions. Through analysis of the difference between free association and 'Einfall', we want to show that the latter is one of the key elements of the Freudian epistemology and that 'Einfall' is, as opposed to 'Assoziation', the fundamental part of psychoanalysis.

KEY WORDS

Method of free association, freier Einfall, Freud, psychoanalysis, slips, resistance, repression, unconscious.

EXTENDED ABSTRACT

The method of free association has played a crucial role not only in the development of psychoanalysis but also in its formation from the very beginning of the »talking cure«. Despite the initial criticism and doubts about it that emerged during his life, Freud never abandoned free association. Although he always returned to this golden rule of psychoanalysis, he never elaborated and explored it as much as some other fundamental concepts. As Jones (1953) noted, we cannot really talk about any systematic beginning of the rule, since its evolution was rather fragmented, as Freud developed it gradually and indirectly. There are some significant signs of what came to be known as the method of free association in Freud's self-analysis between 1895 and 1897; as Peter Gay (2006) explains, Freud's self-analysis was governed by the principle of free associations, dreams, slips, forgetting names and mistakes he made while writing.

While treating patients with hypnosis Freud noticed significant resistance, which was one of the reasons he started to move away from that technique. For him, the resistance signified a defensive way against the psychic content that was accompanied by either patients' censorship or deflecting attention from the manifest content. When he realised that the patient was being held down by his or her own will and intentional thoughts, Freud started to use a technical procedure in the form of instructions to the patient, that he or she must, while talking about something, tell Freud absolutely everything that crossed the patient's mind. He or she must not hold any thought back or keep something to themselves, there must not be any criticism, censorship or evaluation of the content that came to mind; he or she should disclose everything, despite potential assessment, that some particular thought was not appropriate for some reason.

From the time of *The Interpretation of Dreams* Freud's instructions about free associations became more systematic than those used in *Studies on Hysteria*. It was the

notion of not being critical about oneself and the process of self observation in the form of the method of free association that Freud used in treatment and dream analysis in the therapy. Freud appealed to his patients that they must remain impartial to the content they talk about. He realized the difference between psychic states when one thinks of something or when observing one's own psychic processes. The first is often accompanied by criticism and accordingly, a selective process of the psychic content is activated; thus some thoughts are disfigured, changed or unspoken. The purpose of the second state is to reduce and eliminate such changes and criticism of one's own psychic content. Free associations enhance this state where one only observes and talks about whatever comes into one's mind. With self observation patients can regulate their attention to such an extent that through minimising any form of criticism there is the possibility that some unwanted, repressed and unconscious thoughts and ideas can emerge.

By the time of Freud's lectures at Clark University he talked about free associations as a fundamental and main rule of psychoanalysis and that instructions need to be given to the patient before the analysis. At the time of *Studies on Hysteria* the crucial elements in the therapy were the techniques of touch and applying pressure to the head, instructions that patients close their eyes, directed suggestion and hypnosis. By 1911 Freud had abandoned all of this and concentrated only on the instructions of not being critical and complete openness of all that appears in the patient's thoughts. Thus the method of widening the field of conscious content swung away from hypnosis and crowned free association as the golden rule. Freud understood the memory gap as an effect of repression as a defensive mechanism and the accompanied resistance in such situations appeared in the form of patients' criticism, censorship and avoiding particular subjects of conversation. The crucial part in psychoanalytic treatment is the patients' relationship towards the emerging associations in the conscious, awakened state, which was exactly the one thing unachievable in the hypnotic state. The merits of treating and interpreting dreams also centre on free associations as for instance the effect of writing down dreams at home and then reading the notes in a later session defeats the purpose of having the patient associate freely while talking – and not simply reading – about the dreams. Lastly, in 1914 Freud admitted that the interpretation of dreams is indeed the result of using the technique of free association. Free associations are not only the *sine qua non* of psychoanalysis, but they were also what made psychoanalysis what it is.

Understanding the mechanism of repression is important to the subject of free association. The effect of repression is to push particular content from the conscious to the unconscious, where the content is not destroyed, being only removed from the conscious part. Freud understood repression and the unconscious as a co-dependent phenomenon, as the latter is also constituted by the repression. Freud talks of two phases: primal repression, also described as first repression, and repression proper or secondary repression. Secondary repression covers those effects of representation of the content that do not occur directly from the repressed content, but are associatively correlated with it. And that correlation is responsible for such content to be undertaken by the same process as the primal repression. Repressed representation of the drive, hidden from the conscious, adopts different ways of expressing that which seems foreign to the consciousness and can reach to it in such a way. When distortion of repressed drive content is unrecognisable enough, the doors to consciousness are widely open. Here, free associations are crucial as the correlation with repressed content push them more and

more towards consciousness. The return of repressed material happens in the form of parapraxes, dreams, symptoms and symptomatic acts. The latter are always in correlation with the unconscious content. At the same time, it must be unrecognizable enough to avoid the repression and still remain associatively connected to it.

Instruction on free associations has two effects on the patient in the analysis; first, it enables the necessary shift of directional attention from the meaning of the content on to the entire flow of thoughts (to consider the content »*just*« as content). Ability to do that gives the patient minimal distance from manifested content, which allows for the possibility of avoiding its modification based on the patients restraint or unease and creates the space for latent, unconscious content. Secondly, by instructing the patient to reveal everything that comes to mind, the excitement or irritation of patient frustration is higher, thus the content is more likely to strike on some repressed material, as being uncritical and not changing anything while the patient is climbing the associative ladder of correlated content. Therefore manifested content narrows down the snare around the repressed material, which in the form of slips, memory gaps and unwanted thoughts emerges in the conscious. The unconscious speaks to us through slips and dreams, symbolizes its place in the conscious though language and emerges by the free associations.

The term free association carries a shadow of etymological ambiguity, that has in part been created by the translation of Freud's work from German into English, although also being caused by Freud himself. Freud inconsistently and synonymously used two terms while describing one and the same thing, commonly known as free association: »Freie Assoziation« and »Freier Einfall«. Strachey expressed the difficulty he found when translating the term »Freier Einfall« saying there is no adequate word in English vocabulary to correctly translate its meaning. Freud's remark in the 3rd Lecture: Parapraxes (Continued) in the *Introductory Lectures on Psycho-Analysis* brings clarification to this problem. The understanding and translation of »Einfall« was used when describing someone thinking of something and suddenly something completely different crossed their mind. The word association was used when something implied a connection already established (regarding some previous word, thought, conversation). In German, »Einfall« describes the idea or thought that appears suddenly, something that erupts, emerges, infiltrates. Literally, »Freier Einfall« would mean free eruption; the emergence of something that appears freely. The problem is the notion of free association as it implies someone is being connected to something yet it is free— the paradox of being free and connected at the same time. Freud himself said that free associations are not entirely free, but rather only in the sense of the analytic situation. On the other hand, the notion of free association negates the concept of unconscious as the work of repression and the nature of unconscious material is characterised by erasing all resemblance of the content, which was for some reason too traumatic or intense for the conscious of the patient. In the sense of consistent use and understanding of the main concept of psychoanalysis and the work of repression the more adequate use of both terms leans towards »Freier Einfall«, its way is more similar to how slips, unwanted thoughts and even dreams appear in the patient than free association. The latter would, basically, mean that something is already connected, one must only draw the line between the two. But Freud himself stated, that the conscious and unconscious material is not one thought in two places, at the same places in the same time but two. The ambiguity is lessened if we approach the understanding of the fundamental rule of free association as »Freier Einfall« rather than »Freie Assoziation«, where one does not constrain or change the concept of the defence mechanism of repression and the unconscious.

Uvod

Ko govorimo o prostih asociacijah v psihoanalizi imamo v mislih ali metodo prostih asociacij, postopek prostih asociacij, pravilo prostih asociacij ali pacientovo prosto asociiranje. Vse od Freudove inkorporacije prostih asociacij kot temeljnega pravila v psihoanalizi se ta tehnika ali pravilo še vedno uporablja v psihoanalitičnem okvirju in navkljub številnim kritikam še vedno ni enotnega mnenja, ali je sposobnost prostega asociiranja pacienta indikacija za začetek psihoanalize ali njen konec. Proste asociacije so imele pomembno vlogo pri razvoju in formiranju psihoanalize vse od njenega začetka in navkljub že takratnim kritikam in pomislekom Freud pravila o prostem asociiranju ni nikoli opustil, temveč se je k njemu venomer vračal in poudarjal njegovo pomembnost, čeprav ga nikoli ni neposredno razdelal kot nekatere ostale temeljne pojme psihoanalize. Nedvomno pa proste asociacije tvorijo del abecede psihoanalize. Laplanche in Pontalis (1973) na primer poudarjata, da je nemogoče razumeti pomen in pomembnost koncepta asociacij v psihoanalizi mimo navezave kliničnih primerov, na podlagi katerih se je razvijal koncept prostih asociacij. V *The Language of Psycho-Analysis* (Laplanche, Pontalis; 1973) so proste asociacije definirane kot pravilo, po katerem naj pacient ubesedi vsako misel, ki se pojavi, ne glede na njeno vsebino ali izvor, medtem ko pojem asociacije razložita kot kakršno koli povezavo med fizičnimi elementi. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika beseda asociacija pomeni zvezo med posameznimi pojmi ali predstavami, tako da ena izzove drugo¹. Asociacija torej pomeni neko povezavo med elementi, pojmi ali stvarmi.

Razvoj metode kot navodilo pacientom

Jones (1953) opozarja, da je Freud pravilo prostih asociacij razvijal posredno in postopoma, zaradi česar ne moremo govoriti o sistematiziranem začetku tega pravila, metode, temveč je razvoj fragmentiran. O pomembnosti prostih asociacij priča Freudova samoanaliza med leti 1895 in 1897, ki je temeljila na dveh principih: uporaba sanj in prostih asociacij. Peter Gay² pravi, je Freudova samoanaliza potekala ravno po principu prostih asociacij, čemur je poleg sanj podvrigel še pozabe imen, verzov, spomine, jezikovne zdrse in primere, ko se je zmotil pri pisanju. Uredniška opomba v *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (prav tako v *Gesammelte Werke*) navaja prvi možen opis zaznave proste asociacije kot psihoanalitične tehnike v delu *Projekt znanstvene psihologije* (izvirnik *Entwurf einer Psychologie*) iz leta 1895: »Pojavljajo se tudi druge vrste miselnih procesov, ki imajo namesto brezciljne namere spoznanja, drugačen, bolj praktičen cilj. Stanje pričakovanja, ki je bilo začetna točka celotnega mišljenja, je primer te druge vrste mišljenja. Tukaj se trdno obdrži željena kateksa, skupaj z njo pa se pojavi tudi druga, zaznavna kateksa, ki ji sledi pozornost.«³ (Freud, 1991).

Pri obravnavi Emmy von N. Freud zapiše: »Tudi pogovor, ki ga ima z mano med masažo, ni tako brezciljen; /.../nasprotno, vsebuje precej popolno reprodukcijo spominov in novih vtisov, ki so imeli vpliv nanjo vse od najinega zadnjega pogovora ter se pogosto povsem nepričakovano iztečejo v patogene reminiscence, ki jih prizna brez mojega spraševanja. Zdi se, kakor da si je moj postopek prisvojila in da na videz neprisliljeno in od naključja odvisno konverzacijo uporablja za dopolnitev hipnoze« (Breuer in Freud, 2002).

Zaradi odporov pri obravnavi pacientov tudi ob uporabi hipnoze se je Freud od slednje začel oddaljevati, v odporih pa je prepoznal obrambo pred vsebino, ki jo je spremljala ali pacientova cenzura ali odvrčanje pozornosti od manifestne vsebine. Ugotovil je, da pacienta ovirata lastna volja in usmerjeno mišljenje, zato je začel uporabljati tehnični prijem v obliki navodila, s čimer je pacienta obvezal, »da mi pripoveduje o tej podobi ali tej misli, kar koli pač že je. Ne sme je zadržati zase, ker na primer meni, da to ni tisto, kar iščemo, da to ni prava stvar, ali ker mu je neprijetno, da bo o tem govoril. Nobene kritike, nobene zadržanosti, bodisi iz čustvenih razlogov ali zaradi podcenjevanja« (Breuer in Freud, 2002).

V poglavju Metode interpretacije sanj Freud navaja, da so pacienti začeli pripovedovati o sanjah po navodilu, naj sporočijo vse, kar jim pride na misel. V Interpretacijah sanj so navodila o prostem asociiranju že bolj sistematična od tistih v Študijah o histeriji, kjer je navodilo o nekritičnosti in procesu samoopazovanja kot metodo prostih asociacij prenesel na obravnavo in analizo sanj v terapiji. Pred obravnavo sanj je pomembno, da pacienta psihično pripravi na to, da zveča ».../ njegovo pozornost na lastne psihične zaznave in izključiti kritiko, s katero drugače rešeta misli, ki se mu pojavijo, /.../ treba mu je izrecno naložiti, da se odpove kritičnosti do misli, ki jih zazna« (Freud, 2001). Poudarja, da je kritičnost ovira, ki onemogoča pacientom ugotoviti pomen sanj, zato jim pojasni, da je uspešnost psihoanalize odvisna od tega, ali bodo povedali vse, kar se jim pojavi v mislih in da naj ne zamolčijo ničesar, četudi se jim na prvi pogled to ne zdi pomembno, povezano ali smiselno s tistim, kar so povedali do takrat. Freud apelira pacientom, da naj bodo v svojih pripovedovanjih popolnoma nepristranski do vsebine, ki jo sporočajo. Ugotovil je razliko v psihičnem stanju, če človek o nečem premišljuje ali ko opazuje lastne psihične procese; pri prvem se pojavi kritičnost in posledično selektivni proces obravnave miselne vsebine, zaradi česar lahko pacient določene misli popači, zamolči ali zatre, medtem ko je cilj drugega procesa, samoopazovanja, zatreti oziroma zmanjšati kritičnost do miselne vsebine. Navodilo o prostem asociiranju implicira samoopazovanje, kjer lahko pacienti z uravnavanjem gibljive pozornosti dosežejo stanje (podobno tistemu pred spanjem ali med hipnozo), kjer učinek minimalne distance do kritičnosti vzpostavi možnost za pojav določenih nehotenih, potlačenih misli, predstav, vsebin. Psihično energijo pacient investira iz namernega premišljevanja v opazovanje lastnega toka misli, s čimer spreminja nehotene predstave v hotene. Ker je moč odpora sorazmerna z intenzivnostjo nezavedne, potlačene vsebine, bo temu adekvatna tudi potrebna količina psihične energije pri vzdrževanju procesa samoopazovanja, kjer želimo, da vzniknejo proste asociacije.

V Über Psychoanalyse, ki izide 1910 kot predhodna osnova za predavanja na Clark University, Freud večkrat eksplicitno govori o prostih asociacijah kot psihoanalitičnem temeljnem, glavnem pravilu⁴ kot navodilu pred začetkom analize pacientov. Če so v obdobju Študij o histeriji pomembno vlogo v terapiji predstavljale tehnike dotika, navodila o zapiranju oči, postavljanja dlani na čelo, usmerjena sugestija in hipnoza, do leta 1911, ko izide Uporaba interpretacije sanj v psihoanalizi⁵, Freud te metode dokončno opusti in pri pacientih uporablja le navodilo o nekritičnosti in iskrenem pripovedovanju o vsem, kar se jim poraja v mislih. Mesto funkcije širitve polja zavesti (zavestnega), ki je prej pripadalo hipnozi, sedaj pripada prostim asociacijam. Spominske vrzeli pri pripovedovanju preteklih dogodkov Freud razume kot učinek potlačitve (v funkciji obrambe), odpori pa se kažejo v obliki pacientovega kritičnega vrednotenja misli, cenzure govora in izogibanju določenih tem. V psihoanalitični obravnavi je tako pomemben ravno odnos do

asociacij v zavestnem stanju, kar pa je hipnoza onemogočila: »Asociacije [...] obravnava kot derivate potlačenih psihičnih tvorb (misli in vzgibov), ki so se popačile zaradi odpora do svoje reprodukcije. Večji, kot je odpor, toliko večja je popačenost. Vrednost teh nehotenih misli za terapevtsko tehniko je torej v njihovem odnosu do potlačenega psihičnega gradiva« (Freud, 2005). Za obravnavo sanj v analizi so proste asociacije bistvenega pomena, saj v primeru, da pacient sanje zapiše in jih prebere na terapiji, umanjajo ravno proste asociacije ob pripovedovanju, »... zato je učinek isti, kot če sanj ne bi ohranili« (Freud, 2005).

V spisu O vpeljavi obravnave (1913) navodilo, da naj pacient ne zadrži ničesar zamolčanega ali zase, naslavlja z izrazom 'temeljno psihoanalitično pravilo'. Ni pomembno, s čim pacient začne obravnavo, kje začne pripovedovati življenjsko zgodbo – bolj kot kje je pomembno *kako*, na kakšen način pacient govori o tem. Ni nobenega pravila, kaj pacient govori ali katero situacijo pripoveduje, »edina izjema«, pravi Freud, »naj bo temeljno psihoanalitično pravilo, ki se ga mora pacient držati. S tem ga seznanimo že na samem začetku« (Freud, 2005). Tukaj tudi najbolj preprosto in natančno razloži navodilo, kako naj se začne analitična obravnava: »Še nekaj, preden začnete. Vaša pripoved naj se v eni točki vendarle razlikuje od običajnega pogovora. Medtem ko si sicer upravičeno prizadevate v svojem pripovedovanju obdržati rdečo nit in zavračate vse moteče prebiske in postranske misli, da ne bi, kot se reče, zašli v tisočero podrobnosti, morate tu ravnati drugače. Opazili boste, da se vam pred Vašo pripovedjo porajajo najrazličnejše misli, ki jih boste hoteli s kritičnimi pomisleki zavrniti. Mikalo vas bo, da si porečete, kako to ali ono ne spada sem oziroma da je povsem nepomembno ali nesmiselno in Vam tega zato ni treba povedati. Tej kritiki ne smete nikoli popustiti in to kljub temu povejte, ravno zato, ker čutite odpor do tega. Razlog tega navodila – pravzaprav edinega, ki mu morate slediti – boste izkusili in sprevideli pozneje. Povejte torej vse, kar vam pride na misel. Obnašajte se tako, kot na primer potnik, ki sedi ob oknu vagona in opisuje sopotniku na notranjem sedežu, kako se pred njegovimi očmi menja razgled. Končno ne smete nikoli pozabiti na to, da ste obljubili popolno odkritost, niti nikoli česa izpustiti, ker bi Vam bilo iz tega ali onega razloga neprijetno govoriti o tem« (Freud, 2005).

Pomembnost prostih asociacij Freud razkrije, ko leta 1914 zapiše, da je interpretacija sanj rezultat uporabe tehnike prostih asociacij: »Glede interpretacije sanj sem lahko kratek. Nastopila je kot prvi sadež tehnične inovacije, ki sem jo sprejel, potem ko sem se, sledeč nejasnim slutnjam, odločil, da bom hipnozo nadomestil s prostimi asociacijami« (Freud, 2002). Ne le, da je metoda prostih asociacij postala sine qua non psihoanalize, temveč je zaradi možnosti odkrivanja ostalih tehnik in prijemov - na strani analitika - ter dostop do dragocene vsebine - na strani pacienta – bila njen konstitutivni pogoj.

Proste asociacije v funkciji ozaveščanja potlačenega - paraprakse kot primer prostih asociacij

Potlačitev kot del obrambnega psihičnega mehanizma določeno vsebino potlači, potisne iz zavesti v nezavedno. Vsebinsko se pri tem ne uniči, temveč se izrine iz zavestnega. Freud meni, da potlačitev nastane zaradi preseganja stopnje neugodja nad ugodjem, ko nek gonski vzgib na poti k svoji zadovoljivosti naleti na odpore. Zadovoljitev sicer

povzroči določeno ugodje, toda v kolikor je to v nasprotju z ostalimi zahtevami, ta ni mogoča brez preseganja stopnje neugodja nad ugodjem zadovoljitve. Za Freuda sta potlačitev in nezavedno soodvisna pojava, saj je del nezavednega ravno tista vsebina, ki jo je doletela potlačitev. Slednje deli na dve stopnji in sicer na prapotlačitev, ki neki psihični vsebini prepreči dostop do zavesti, s čimer nastane fiksacija, kjer gon ostane vezan na to vsebino, natančneje, psihično predstavo kot zastopstvo gona. Druga stopnja, prava potlačitev ali naknadno tlačenje, so tiste posledice zastopstva potlačene vsebine in miselni procesi, ki ne izhajajo neposredno iz potlačene vsebine, temveč so z njo v asociativni povezavi. Prav zaradi te povezave te vsebine doleti enak proces kot prvotne vsebine prapotlačitve. Potlačene vsebine ne mirujejo v nezavednem, ampak se »zastopstvo gona razvija bolj nemoteno in bogateje, potem ko ga potlačitev odtegne vplivu zavesti« (Freud, 2012).

Potlačeno zastopstvo gona, ki je skrito pred zavestjo, privzame drugo obliko izražanja, ki se zavesti zdi tuja ter kot taka lahko pride do zavesti. Ko učinek ali popačenje potlačene gonske vsebine postane dovolj neprepoznaven za zavest (ali pa se od nje dovolj oddalji tako, da se vsebini dodajajo številni vmesni členi), so vrata v zavest široko odprta. Tukaj so pomembne proste asociacije, saj zaradi povezave s potlačeno vsebino, na kakršen koli način, slednje bolj in bolj potiskajo v zavestno stanje. Freud zahteva od pacientov, da ustvarjajo takšne nadomestke potlačene vsebine, katerim se je uspelo zaradi transformacije prebiti v zavest: »To so prav tisti domisleki, ki jih hočemo dobiti od pacienta s tem, da od njega zahtevamo, naj se odpove sleherni zavestni predstavi z določenim ciljem in sleherni kritiki; iz teh domislekov pa ponovno vzpostavimo zavestni prevod potlačenega zastopstva /.../ da lahko pacient plete takšen niz domislekov vse dotlej, dokler v njegovem poteku ne zadene ob miselno tvorbo, pri kateri se razmerje s potlačenim pojavlja tako intenzivno, da mora svoj poskus potlačitve nujno ponoviti« (Freud, 2012).

Vrnitev potlačenega, ki jo Laplanche in Pontalis (1973) omenjata kot tretjo fazo potlačitve, se pojavlja v obliki parapraks, simptomov in simptomatskih dejanj ter sanj – nadomestne tvorbe in simptomi so znak vrnitve potlačenega. Navkljub vdoru v zavest potlačeno še vedno ohranja kvantitativno psihično moč potlačene vsebine, ki jo prepoznamo v negativnih afektih, tesnobi, kompulzijah. Bistvenega pomena je učinek mehanizma potlačitve kot aktivne tvorbe procesa, saj pri vdoru v zavest nadomestne gonske vsebine privzema različne oblike, pri čemer se poslužuje ravno asociativnih zakonov. Nadomestne tvorbe prevzamejo določeno lastnost potlačene vsebine: del afektivne investicije ali libida ter določeno asociativno podobnost z njo. Prva se mora od slednje razlikovati vsaj toliko, da se lahko odtegne procesu potlačevanja in hkrati ohraniti določene podobnosti, da je asociativno še vedno povezana z njo. Ob tem je afektivna investicija potlačene vsebine v zavestni predstavi usmerjena ravno v to zavestno predstavo - kot nadomestek potlačene vsebine - in ne v potlačeno predstavo. Kot primer lahko vidimo, kako se pri »Volčjem človeku« nadomestek za zahtevo po očetovi ljubezni s premestitvijo prelevi v tesnobo pred volkom. Pojav vrnitve potlačenega retroaktivno kaže mesto nastanka potlačene vsebine, ki ji lahko sledimo s pomočjo metode prostih asociacij.

Navodilo o necenzurirani pripovedi pacienta v analizi ima dvojni učinek: 1) vzpostavitev nujnega premika usmerjene pozornosti iz pomena vsebine na celoten tok misli (natančneje na vsebino kot »zgolj« vsebino), s čimer dosežemo minimalno distanco pa-

cienta do manifestne vsebine, zaradi česar se potencialno izognemo njeni modifikaciji zaradi notranjih zadržkov zoper nje ter ustvarimo prostor za latentno, nezavedno vsebino; 2) z navodilom o pripovedovanju vsega, kar se pojavi, se večja pacientova vzdraženost ali minimalna frustracija psihičnega mehanizma. Ko z necenzurirano pripovedjo kroži nad potlačeno vsebino, se ji s tistim, kar se mu prvotno upira izgovoriti, asociativno približuje ravno z nekritičnim sledenjem toku misli, govoru, pripovedovanju. »Spet moramo priznati, da so pomembne besedne podobnosti, medsebojni vplivi glasov in običajne asociacije. Ti olajšujejo govorne spodrseljaje s tem, da jim kažejo pot, ki jo lahko uberejo« (Freud, 1977). Manifestna vsebina zaradi določenih podobnosti (besed, besednih zvez, spominskih pomenov, sozvočij) oži zanko okoli potlačene vsebine, ki se v obliki zarekov, vsiljenih misli, spodrseljajev ali simptomatskih dejanj prebije v zavest. Paraprakse imajo v psihoanalizi velik pomen, saj »... ima učinek spodrseljaja v govoru morda pravico, da ga obravnavamo celo kot polnovreden psihični akt, ki tudi teži za svojim lastnim ciljem, kot izraz z vsebino in pomenom« (Freud, 1977). Po njegovem mnenju način izbire besed za lastne misli velikokrat ni odvisen od nas samih, ampak je posledica nekega globljega, nenameravanega smisla: skrita želja ali potlačena vsebina, saj v primerih spodrseljajev pride do vdora nečesa, kar je samo navidez nepovezano s pravkar povedanim, ter je za analizo pomemben kontekst govora, v katerem se je to zgodilo. V spodrseljajih nezavedno spregovori, simbolizira svoje mesto v zavesti skozi jezik, kamor pripleza po lestvi prostih asociacij: »V praksi psihoanalitične tehnike od pacienta nenehno zahtevamo, naj proizvaja takšne nasledke potlačenega, ki jim /.../ uspe priti skozi cenzuro zavestnega. To pa so prav tisti domisleki, ki jih hočemo dobiti od pacienta s tem, da od njega zahtevamo, naj se odpove sleherni zavestni predstavi z določenim ciljem in sleherni kritiki; iz teh domislekov pa ponovno vzpostavimo zavestni prevod potlačenega zastopstva« (Freud, 2012).

Proste asociacije delujejo kot funkcija ozaveščanja nezavedne vsebine in ko je Freud prisluhnil pacientovim prostim asociacijam, je simptom potlačenega osvobodil v govorico nastajanja takrat nove vednosti – psihoanalize. Opozarja, da zavestna in nezavedna predstava nista ena in ista vsebina, ki bi bila zgolj različno zapisana v dveh psihičnih sistemih, ampak ima zavestna predstava poleg stvarne predstave tudi svoje simbolno inkarnacijo v besedni predstavi, kateri pripada. Nezavedna predstava je sama stvarna predstava⁶ in »... predstava, ki ni izražena z besedami, ali psihični akt, ki ni prekomerno investiran, potem kot potlačen ostane v nezavednem« (Freud, 2012). Pomembnost besed, preko katerih se izražajo proste asociacije, je ključna: »Povezava z besedami oskrbi s kvaliteto tudi takšne investicije, ki iz samih zaznav niso mogle prinesiti nobene kvalitete, ker ustrezajo zgolj relacijam med objektnimi predstavami. Takšne relacije, ki postanejo razumljive šele prek besed, so glavna sestavina naših miselnih procesov. Razumemo, da povezava z besednimi predstavami še ne sovпада z ozavedenjem, ampak daje zgolj možnost za to, da torej ni značilna za noben drug sistem kot za sistem podzavesti« (Freud, 2012).

Problematičnost prevoda *Einfall* – *freier Einfall*

Proste asociacije spremlja etimološka dvoumnost, ki je nastala deloma zaradi prevoda nemških del v angleščino, medtem ko tudi Freud ni kosistentno uporabljal enega opisa za to, kar imenujemo proste asociacije. Nemški »wenn uns der Kranke eine genü-

gende Anzahl seiner freien Einfälle zur Verfügung stellt« v *Gesammelte Werke*⁷ so v *The Standard Edition*⁸ prevedli z: »provided that the patient puts a sufficient number of his free associations at our disposal« (slov.: če nam je pacient omogočil dovolj prostih asociacij). Strachey pojasnjuje, da se 'Einfall' velikokrat prevaja z 'association', prav tako besedna zveza 'freier Einfall' pa se večinoma prevaja kar s 'free association'. Pravi, da se je takšnemu prevodu težko izogniti in da je tudi Freud uporabljal 'association' kot sopomenko za 'Einfall'⁹. »Mit gelegentlichen Einfällen«¹⁰ v *Entwurf einer Psychologie* so prevedli v »with occasional intrusions«¹¹. Strachey ponovno opozarja na problematičnost prevoda v opombi *Lecture III. Parapraxes (Continued)*¹² in prizna, da v angleščini ni ustrezne besede, s katero bi lahko prevedli 'Einfall'¹³. Toda tukaj omeni razliko glede uporabe in razumevanja 'Einfall', in sicer, če nekdo nekaj razmišlja in se mu pojavi 'Einfall', to implicira, da se mu je v mislih pojavilo nekaj novega, drugega, kot pa če rečemo, da se pojavi 'association', saj to pomeni že neko povezanost, navezavo na predhodno misel, besedo, pripoved.

'Einfall' v nemškem jeziku pomeni misel, ideja, ki se pojavi nenadno. Nekaj, kar prodre, vznike, prodira. Prevodi v slovenščino (preblisk, domislica, invazija, vpad) so relativno podobni angleškim (idea, invasion, incidence, incursion). Neposredno bi lahko 'freier Einfall' prevajali z svobodno domislico, prostem vzniku; tisto, kar se prosto vrine, svobodno pojavi. P.C. Sandler (2013) polemizira, ali je besedna zveza 'prosta asociacija' paradokсна, kajti kako je lahko nekaj prosto, svobodno, ter hkrati v povezavi z nečim, povezano, vezano na nekaj? Zdi se, da je za opis nečesa, kar se nenadoma pojavi, vznikne, bolj ustrezna besedna zveza 'freier Einfall' kot pa 'freie assoziation'. Toda kot smo videli v razdelku o parapraksah se 'Einfall' vendarle pojavi v zvezi z nečim, kar je v povezavi s predhodno izrečenim. To, kar se pojavi – 'Einfall' – je asociativno povezano s tem, kar je bilo izgovorjeno. Osvetlitev problema nekonsistentne uporabe besed pri Freudu in prevajanjih morda razkriva večpomensko naravo psihičnega mehanizma, dinamično in topično pojmovanje delovanja sistema zavestno, predzavestno, nezavedno.

Delovanje mehanizma potlačitve in parapraks razkriva, kako se nam vrine neka beseda ali misel, ki ji je uspelo preseči mehanizem ponovnega tlačenja in v analizi šele retroaktivno spoznavamo pomen novonastale povedi, zgodbe. Če besedo, ki se tako pojavi, razumemo v pomenu asociacije, s tem impliciramo, da je predhodno že v neki povezavi s tem, kar je bilo prej. Toda drži nasprotno, povezava se ustvari šele po tem, ali s tem, ko se ta beseda vrine, pojavi in tako vpliva na pomen izrečenega. 'Einfall' takšne konotacije, kot je v primeru besede asociacija, nima, poleg tega je pomen besede 'Einfall' bližje temu procesu ponovne vrnitve potlačenega: vznik, tisto, kar se vrine, se nam zareče, zapiše. Šele potem, ko se to zgodi, lahko vidimo, v kakšni povezavi je to, kar je vdrlo, s kontekstom že povedanega, glede na to, kakšen nov pomen se ustvari. 'Freier Einfall' kot »tisto, kar prosto vznikne« pušča mesto odprto in ga ne omeji vnaprej z določeno povezavo.

Zlato pravilo kot konstitutivni del psihoanalize

Laplanche in Pontalis (1973) opozarjata, da rezultat navodila o prostem asociiranju ni v tem, da bi nezavednim vsebinam odprl prosto pot, da se izrazijo v čisti obliki, temveč da omogoči takšno obliko komunikacije, kjer bodo te vsebine ob vznikanju vedno

novih povezav lažje dosegljive. To je takrat pomenilo ozaveščanje le-teh in prvi korak iz nezavednega v območje znanstvenega diskurza. Drug učinek tega navodila, da naj pacienti o vsem *spregovorijo*, je vpotegnitev zaznavnega psihičnega dogajanja v jezik, govoro, v simbolno, s čimer se je vzpostavil psihoanalitični diskurz. Kot smo videli zgoraj je Freud sam pripisal besednim predstavam tisti primat, ki je nujen, da postane nekaj nezavednega možno ozaveščanja. Zato Laplanche in Pontalis trdita (1973), da to pravilo ni zgolj neka tehnika poizvedovanja, temveč to pravilo strukturira analitično razmerje, omogoča vzpostavljanje intersubjektivnega razmerja med analitikom in pacientom kot lingvistične relacije. Zaradi tega Lacan (1996) zapiše »nezavedno je strukturirano kakor govornica«.

Metoda prostih asociacij ni zgolj tehnika ali postopek, temveč je poskus artikulacije nezavednega v govor, v govoro, v jezik kot tisto formo, kjer asociacije šele tvorijo, vzpostavljajo pomen – in ne zgolj povezujejo že znano. Niso metoda introspekcije, temveč večdimenzionalen dialog notranjega dogajanja, misli, čutenja (pacienta) v obliki lastnega tvorjenja besed pred analitikom v psihoanalitični situaciji, kjer skrajna točka vzajemnega učinkovanja med temeljnim navodilom in nezavedno vsebino producira učinke ozaveščanja slednje. Vzajemno učinkovanje predstavlja dinamiko tega razmerja, katerega nihanje tvori strukturo analitične situacije kot jedra psihoanalize. S prostimi asociacijami, skozi 'Einfall', se struktura vsakokrat vzpostavlja – ne, da besede pred tem manjkajo, da obstaja neka praznina, katere manka bi se zavedali, temveč se ta »prostor« z 'Einfall' šele ustvari. Proste asociacije so za interpretacijo sanj to, kar so slednje za odkritje nezavednega. Sprememba koncepcije 'Assoziation – Einfall' ni le etimološka, temveč epistemološka. Če z metodo prostih asociacij iščemo neko *asociacijo*, ki je v nezavednem, potem že predpostavljamo, da vemo, kaj iščemo. Pomeni, da je ta *asociacija* že znotraj posedovanega korpusa vednosti in potrebno je le najti pravo povezavo, da bo potlačena vsebina ozaveščena. Takšen pozitivizem v jedru zanika temelj psihoanalize: nezavedno. Če bi ta vsebina bila asociativno povezana, bi s tem negirali pomen in funkcijo mehanizmov potlačitve, zanikanja, popačenja in premeščanja, saj bi to pomenilo, da ti mehanizmi ali ne opravijo svojega dela ali pa da ne obstajajo. Njihov namen je doseči takšno spremembo vsebine, da tisto, kar je nezavedno, nima za našo zavest nobene zveze z njo. Čemu pripisati smisel obstoja teh mehanizmov, če je zavest pripravljena sprejeti vsebino takšno, kot je (v nezavednem), če bi ta vsebina že bila *asociacija*?

Freud¹⁴ pravi, da proste asociacije v resnici niso proste, saj je pacient še vedno pod vplivom analitične situacije, kjer to pravilo evocira in ozavešča potlačeno vsebino, ki se pred tem brani z odpori. Kažejo se kot kritični pomisleki, zaradi česar je v prvi vrsti nastalo to navodilo pacientom. Ko je z njegovim upoštevanjem premagana prva formacija odporov, sledi druga, ki tako popači nezavedno vsebino, da se v manifestni obliki kaže na najbolj prikrit način. To, kar se pojavi (vznikne, vdre), bo kar najbolj oddaljeno ali drugačno od pomena potlačene nezavedne vsebine, zato je ključen element psihoanalize analitikova zmožnost prepoznave tega in interpretacija. Freud pokaže na notranjo napetost celotne situacije – v kakšni meri je to, kar je 'Einfall', ujeta v mehanizem delovanja psihičnega aparata. Da je to del procesa, ki z njegovo vsebino *ustvari* ('Einfall' – domislica) in ne le *poveže* (asociacija): to, kar se pojavi v zavesti, ni isto, kar je bilo v nezavednem. Če govorimo o asociaciji, impliciramo ravno tak obstoj. Freud jasno opozarja na razliko, da nista le »različna zapisa iste vsebine na različnih psihičnih krajih, tudi nista različni funkcionalni investicijski stanji na istem kraju« (Freud, 2012). Alain de

Miljolla (2005) pravi, kako je ideja, ki izolirana kroži v splošnem duhu misli, nezadostna sama na sebi in poudarja, kakšen razvoj je potreben, da se integrira v obliko misli, ki jo presega in da je metoda prostih asociacij z osvobajanjem govora postala ključna v produciranju vsebine za analizo. S tem zamenja pomen 'Assoziation – Einfall', saj do tega ne pride z osvobajanjem govora ali govornice (kar predpostavlja, da tisto nekje že obstaja kot tako, potrebna je le osvoboditev te vsebine), temveč se šele skozi proces govornice, artikulacije, to ustvari. Slovenski jezik je tukaj darežljiv, saj je beseda *ubesediti* zelo blizu temu pomenu (ali lacanovsko, *ugovoričiti*, narediti v govornico).

Ferenczi (2002), ki je opazal težave pri pacientih ob navodilu prostega asociiranja, je že za časa Freuda trdil, da lahko šele po koncu analize od pacienta pričakujemo, da bo sposoben prostih asociacij, medtem ko je Freud pri tem pravilu vseskozi vztrajal in v spisu *Konstrukcije v analizi leta 1937* zapiše: »Einfälle, die er produziert, wenn er sich der 'freien Assoziation'«¹⁵. Temeljno pravilo, ki za Ferenczi zaradi naloge, pred katero je postavljen pacient, pomeni ideal (Ferenczi, 2002b), v vsakokratni analitični situaciji odpre možnost, da se pojavi, vznikne nekaj novega. Navidez analitična situacija, ki sproža odpore, spodbuja regresije in je zaznamovana s transferjem, ne predstavlja nemogočega cilja. Obratno, ravno to nasprotje, ta analitično paradokсна situacija, napetost med navodilom »povej vse, kar ti pride na misel« in tistim, kar zdrzne in se vrine, domisljico, je tisto, kar analitično situacijo – in s tem psihoanalizo - omogoča. Nasprotje ni onemogočujoče, ampak je pogoj možnosti. Paradoks ne povzroči uničenja teh dveh polov, paradoks je konstruktiven. S prostimi asociacijami (in z njimi povezana interpretacija) je postalo možno, da je psihoanaliza pokazala, da imajo sanje pomen in ga odkrila (Freud, 1925).

Obstoj takšnega razmerja (v grobi obliki kot razmerje med analitično situacijo in psihoanalitično teorijo) se kaže v razvoju psihoanalize, kako so Freud in ostali prihajali do novih odkritij in konceptualizacije teorije. To razmerje, ki je analogno razmerju intrapsihičnega dogajanja, ni simetrično, saj drugače ne bi prišlo do presežnega učinka na eni ali drugi strani – na strani obrambnih formacij in odporov bi vsebina vselej ostala nezavedna. 'Einfall' je za zavest, za dotedanji obseg vednosti nekaj novega, kar je potrebno revidirati v skladu z že znanim. Lahko rečemo, da pravilo prostih asociacij ustvari 'Einfall' v kolikor lahko to potem umestimo v že znano, toda ne pred tem. Razmerje je prav tako interpersonalno: na eni strani pacient z navodilom (ki je determiniran dvojno, z lastnim nezavednim ter temu adekvatnimi obrambami in pravilom prostega asociiranja) in analitik, ki mora prepoznati nekaj, kar se vsakič znova na novo ustvarja, pojavlja, ter to analizirati.

Zaključek

Nemogoča pozicija, ki morda pripada naravi celotne analitične situacije in ne pacientu, kot to trdi Ferenczi, je začetna točka epistemološkega vprašanja, kaj je vednost, kaj »po-staja« (was fällt ein) vednost. Freud sicer postavlja to vprašanje razmerja subjekta in objekta spoznavanja v pacienta s tem, ko se odpove privilegirani poziciji avtoritete, ki ve (lacanovskega »sujet supposé savoir«, subjekta, za katerega se predpostavlja, da ve) in povabi, da pacient pove, *kaj je*. Rečeno z Bachelardovimi besedami pomeni takšen obrat odpoved lastne intelektualnosti analitika, ki se ponovi pri pacientu, ki naj subjektivno (kritično) ne vpliva na to, kaj se (objektivno) pojavlja v njem. Pacient

se v analizi z upoštevanjem temeljnega pravila odpove lastni subjektivnosti, ko govori o sebi in postane samemu sebi objektivni pogoj spoznanja, ko ne spreminja in vpliva na to, kar se dogaja v njem. »Brez te izrecne odpovedi [...], brez te opustitve priljubljenih podob objektivno raziskovanje kaj kmalu ne izgubi samo plodnost, temveč tudi sam vektor odkritja [...]. Vedno znova doživljati trenutek objektivnosti, neprestano vztrajati v *stanju nastajanja* objektivacije, to zahteva stalen napor desubjektivacije« (Bachelard, 2012).

Za razliko od ostalih vednosti je v jedru psihoanalize sprememba v tem, kako misliti vednost: nastal je premik od »misliti, kaj opazujem« k »opazovati, kaj mislim«. Pomen analitika in interpretacije je sekundaren, ki prejme smisel šele in samo s tem, ko se pojavi 'Einfall', katerega učinek je sprememba vednosti, ki jo je prej zamejevalo nezavedno.

Literatura

- Bachelard, G. (2012). *Oblikovanje znanstvenega duha. Prispevek k psihoanalizi objektivnega spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bahovec, E. (1987). *Za freudovsko epistemologijo*. V *Metapsihološki spisi* (1. izd.). Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bahovec, E. (2002). *O histeriji ali profumo di maschio*. V *Študije o histeriji*. Ljubljana: Delta.
- Breuer, J., & Freud, S. (2002). *Študije o histeriji*. Ljubljana: Delta.
- Džons, E. (1985). *Život I delo Sigmunda Frojda* (Vol. 1). Novi Sad: Matica srpska.
- Jones, E. (1953). *The life and work of Sigmund Freud* (Vol. 1). New York: Basic Books, Inc.
- Jones, E. (1957). *Sigmund Freud Life And Work: The Last Phase 1919-1939*. Volume III London: The Hogarth Press.
- Egner, Jamieson, Gruzlier (2005). *Hypnosis decouples cognitive control from conflict monitoring processes of the frontal lobe*. *NeuroImage* 27, 969-978.
- Ferenczi, S. (2002a). *Further Contributions to the Problems and Methods of Psycho-analysis*. London: Karnac Books.
- Ferenczi, S. (2002b). *Final Contributions to the Problems and Methods of Psycho-analysis*. London: Karnac Books.
- Freud, S. (1924). *Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung*. Dunaj: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- Freud, S. (1925). An Autobiography Study. V *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Vol. XX*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Freud, S. (1936). Letter from Sigmund Freud to Ernest Jones, March 3, 1936. V *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones 1908-1939*.
- Freud, S. (1977). *Predavanja za uvod v psihoanalizo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Freud, S. (1987). *Metapsihološki spisi*. (1. izd.) Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Freud, S. (1991). *Gesammelte Werke*, Vol: 1-18. London: Imago Publishing Co., Ltd.
- Freud, S. (2000). *Očrt psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Freud, S. (2001). *Inhibicija, simptom in tesnoba*. Problemi 1-2/2001. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

- Freud, S. (2001). *Interpretacija sanj*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Freud, S. (2002). K zgodovini psihoanalitičnega gibanja. *Problemi 5-6/2002 (letnik XL)*, 5-71.
- Freud, S. (2004). Mož Mojzes in monoteistična religija: tri razprave. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Freud, S. (2005). *Pet analiz*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Freud, S. (2005). Spisi o psihoanalitični tehniki. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Freud, S. (2009). *Psihopatologija vsakdanjega življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga Založba d.d.
- Freud, S. (2012). *Metapsihološki spisi*. (2. izd.) Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Gay, P. (2006). *Freud: A life for our time*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Lacan, J. (1994). *Spisi*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Lacan, J. (1996). *Štirje temeljni koncepti psihoanalize*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Laplanche, J. (1992). *Interpretation Between Determinism and Hermeneutics: A Restatement of the Problem*. *International Journal of Psycho-Analysis* 73:429-455.
- Laplanche, J., & Pontalis, J.-B. (1973). *The Language of Psycho-analysis*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- McWilliams, N. (2011). *Psychoanalytic Diagnosis: understanding personality structure in the clinical process*, (2. Izd). New York: The Guilford Press.
- Miller, J. A. (1983). *Pet predavanj o Lacanu v Caracasu*. V: Žižek, S. (ur.), *Gospodstvo, vzgoja, analiza*. Ljubljana: DDU Univerzum, str. 7–108.
- Sandler, P.C. (2013). *A Clinical Application of Bion's Concepts, Vol. 3: Verbal and Visual Approaches to Reality*. London: Karnac Books Ltd.
- Spacal, S. (1990). *Free Association as a Method of Self-Observation in Relation to Other Methodological Principles of Psychoanalysis*. *Psychoanalytic Quarterly*, 59:420-436.
- Strachey, J. (1955-1974). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. Volume I-XXIV. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Tavzes, M. (2002) ur. *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Zilboorg, G. (1952). *Some Sidelights on Free Associations*. V *International Journal Psycho-Analysis*, Vol: 33: (489-495).

Internetni viri

- Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Pridobljeno 28.11.2015, iz http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ge=asociacija
- Freud, S. (1910). *The Origin and Development of Psychoanalysis*. Pridobljeno dne 12.11.2015, iz <https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/65347/sts-003-spring-2008/contents/readings/freud.pdf>
- American Psychological Association, Washington: American Psychological Association, pridobljeno 18.12.2015, iz <http://www.apa.org/topics/hypnosis/index.aspx>
- American Psychological Association, Washington: American Psychological Association, pridobljeno 18.12.2015, iz http://www.apadivisions.org/division-30/index.aspx?_ga=1.267603981.2055601447.1445258875 .

Opombe

¹http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ge=asociacija

²Peter Gay, *Freud: A Life for Our Time*, str. 98.

³»There are obviously other kinds of thought-process which, instead of the disinterested aim of cognition, have another, practical, aim in view. The state of expectation, which was the starting-point of all thought, is an example of this second kind of thought. Here a wishful cathexis is firmly retained, while alongside of it a second, perceptual, cathexis which emerges is followed with attention«

⁴»Der psychoanalytischen Hauptregel«; »Mit der psychoanalytischen Grundregel abwehren«, Sigmund Freud, *Über Psychoanalyse*, Leipzig und Wien, Franz Deuticke, 1910.

⁵Freud, S. (2005). *Spisi o psihoanalitični tehniki*.

⁶Izvirnik: »die unbewußte ist die Sachvorstellung allein«; v *Gesammelte werke: X, Das Unbewusste*, str. 300.

⁷Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*, vol. 8, *Über Psychoanalyse*, str. 30.

⁸Sigmund Freud, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 11, *Five Lectures on Psycho-analysis*, str. 31.

⁹Strachey, J. (1963). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XV (1915-1916): Introductory Lectures on Psycho-analysis*, str. 47, opomba 1.

¹⁰Sigmund Freud, *Gesammelte Werke: Allgemeiner Plan. Gesammelte Werke: Texte aus den Jahren 1885 bis 1938*, str. 464: »Dieser Denkvorgang ist sogar der bei weitem häufigere, ohne abnorm zu sein, es ist unser gemeines Denken, unbewußt, mit gelegentlichen *Einfällen* ins Bewußtsein, sogenanntes bewußtes Denken mit unbewußten Mittelgliedern, die aber bewußtgemacht werden können«.

¹¹James Strachey, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume I*, str: 373.

¹²James Strachey, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 15, *Introductory Lectures on Psycho-Analysis (Parts I and II)*, str. 47. Slovenski prevod dela je *Predavanja za uvod v psihoanalizo* (1977).

¹³Stavek se v nemščini glasi: »Befragt, gab er aber die Erklärung mit dem ersten Einfall, der ihm kam« (Sigmund Freud, *Gesammelte Werke*, vol. 11, str. 41). Angleški prevod: »But when he was asked he gave the explanation with the first thing that occurred to him« (James Strachey, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 15, str. 47). Slovenski prevod: »na neposredno vprašanje pa je spodrsrljaj pojasnil s prvim domislekom, ki se ga je spomnil« (Sigmund Freud, *Predavanja za uvod v psihoanalizo*, str. 55.).

¹⁴Sigmund Freud, *An Autobiographical Study*, v *The Standard Edition*, vol. 20, str. 40.

¹⁵Slv: »domislice, ki pridejo na dan, ko se prepusti 'prosti asociaciji'«; Sigmund Freud; *Spisi o psihanalitični tehniki*, str. 335.